

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.096:93/94"18/19"(045)

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2022-3-01>

ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Галушко Н. А.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

пров. Руставелі, 7, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-2897-4769

pavynska_na@ukr.net

Ключові слова: *відділення, здобувачі, історія, навчальні заняття, університетська освіта, статуту.*

Статтю присвячено створенню та діяльності історичних факультетів у закладах вищої освіти. У дослідженні наголошується, що нині перед освітою постають нові завдання: не лише дати молодій особистості ґрунтовні знання, а й забезпечити реалізацію можливостей використовувати їх творчо. Непересічне значення в цьому процесі належить закладам вищої освіти, які покликані формувати не лише фахівця, а й інтелектуально розвинену, духовно й морально зрілу особистість, готову протистояти асоціальним впливам, здатну творчо підходити до розв'язання завдань соціального, професійного й особистісного змісту в їх органічній єдності. Одним із шляхів реалізації окреслених завдань є цілеспрямована та спеціально організована діяльність окремих структурних підрозділів у системі роботи закладів вищої освіти (факультети, кафедри, молодіжні організації, студентське самоврядування тощо). Розв'язання їх можливе лише за умови якісного оновлення та модернізації вітчизняної освіти, зокрема історичної.

Автором розглянуто діяльність історичних факультетів у Харківському, Київському та Новоросійському університетах, оскільки у визначений період університети мали стати центрами навчальних округів. З'ясовано, що українські університети XIX століття мали уніфіковану структуру і традиційно склалися із чотирьох факультетів: юридичного, медичного, фізико-математичного та факультету, який був створений ще в 1804 році як філософський і лише до 1863 року трансформувався в історико-філологічний.

Проаналізовано Статуту, які були ухвалені в досліджуваний період і регламентували діяльність факультетів. Автором представлений адміністративний склад факультету, кафедри, що закріплювалися за факультетом, і професорсько-викладацький склад. З'ясовано, що до загальних курсів належали: богослов'я, логіка та психологія, грецька та латинська мови, історія всесвітньої літератури, середньовіччя і європейської нового періоду, політична економія, історія російської літератури. Спеціальними для історичного відділення були: всесвітня історія стародавнього світу, середніх віків і нового часу, російська історія, історія слов'янських народів, церковна історія й історія філософії.

ACTIVITIES OF HISTORY FACULTIES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION (XIX – EARLY XX CENTURY)

Galushko N. A.

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Associate Professor at the Department of History and Social
and Economic Disciplines*

*Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
of Kharkiv Regional Council*

Rustaveli Lane, 7, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2897-4769

pavynska_na@ukr.net

Key words: *departments, applicants, history, training, university education, statutes.*

The article is devoted to the creation and activity of history faculties in institutions of higher education. The study emphasizes that today education faces new tasks: to give young people not only thorough knowledge, but also to ensure the realization of opportunities to use them creatively. Institutions of higher education, which are called to form not only a specialist, but also an intellectually developed, spiritually and morally mature person, ready to resist antisocial influences, capable of creatively approaching the solution of tasks of social, professional and personal content in their organic unity. One of the ways to implement the outlined tasks is the purposeful and specially organized activity of individual structural units in the system of higher education institutions (faculties, departments, youth organizations, student self-government, etc.). Their solution is possible only under the condition of qualitative renewal and modernization of national education, in particular historical education.

The author considered the activity of history faculties in Kharkiv, Kyiv, and Novorossiysk universities, since in a certain period the universities were supposed to become the centers of educational districts. It was found that Ukrainian universities of the 19th century. had a unified structure and traditionally consisted of four faculties: law, medicine, physics and mathematics, and the faculty, which was created as early as 1804 as a philosophical faculty and transformed into a historical-philological faculty only by 1863.

The Statutes, which were adopted during the research period and regulated the activities of the faculties, were analyzed. The author presents the administrative staff of the faculty, the departments attached to the faculty, and the teaching staff. It was found that the general courses included: theology, logic and psychology, Greek and Latin languages, the history of world literature, the Middle Ages and the European modern period, political economy, and the history of Russian literature. Special for the historical department were: the world history of the ancient world, the Middle Ages and modern times, Russian history, the history of the Slavic peoples, church history and the history of philosophy.

Постановка проблеми. Університети України, на думку дослідників, були центрами наукових знань і освіти. Одними з найбільш шанованих були саме історико-філологічні факультети. Освіта, що була здобута на історико-філологічних факультетах, дозволяла випускнику продовжити свій життєвий шлях не лише в напрямі наукової діяльності або в ролі педагога; випускники історико-філологічних факультетів ставали помітними політичними і громадськими дія-

чами, які брали активну участь у подіях початку ХХ століття.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що діяльність факультетів розглядалася науковцями крізь призму діяльності університетів. Велику цінність становлять ґрунтовні праці Д. Багалія, В. Бузескула, М. Владимирського-Буданова, М. Гілярова-Платонова, А. Маркевича, М. Сумцова, Ф. Фортинського, В. Шульгіна. Заслуго-

вують на увагу праці сучасників, серед яких І. Бойко, М. Василенко, Н. Левицька, С. Посохов, С. Сірополко, О. Тарасенко. У результаті проведеного аналізу праць науковців зазначимо, що нагепер немає доробків, у яких представлено цілісну картину діяльності історичних факультетів досліджуваного періоду.

Метою статті є розкриття теоретичних питань діяльності історичних факультетів у закладах вищої освіти в XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Передусім з'ясуємо значення понять «університет» і «факультет». Університет (від лат. *universitas* – цілісність, сукупність спільність) багатопрофільний вищий навчально-науковий заклад, що веде підготовку висококваліфікованих кадрів із широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних, а також інших гуманітарних наук [14].

Факультет – (частина, відділ) закладу вищої освіти, де викладається певний цикл споріднених наукових дисциплін і готують фахівців відповідного профілю [13].

Зазначимо, що в 1803 р. імператором були затверджені «Попередні правила народної освіти» [3, с. 42], відповідно до яких університети повинні були стати центрами навчальних округів і курувати всі навчальні заклади округів [1]. У зв'язку із цим постало питання про необхідність відкриття університетів. Так, у 1805 р. було відкрито Харківський університет. Варто також відзначити, що перший загальнодоступний Статут було ухвалено в 1804 р. [2].

Саме Статут 1804 р. передбачав єдину для всіх університетів імперії навчально-наукову структуру. Вона включала в себе чотири відділення, або факультети: 1) моральних і політичних наук (інша назва – етико-політичних наук); 2) словесних наук; 3) фізичних і математичних наук; 4) лікарських і медичних наук. Кожне відділення складалося з кафедр, які представляли основні наукові напрями того часу. Так, відповідно до Статуту 1804 р., одним із чотирьох відділень було словесне, у складі якого були кафедри історичного профілю (старожитностей та мови латинської; всесвітньої історії, статистики та географії тощо) [2; 3].

Зазначимо, що за Указом Миколи I 1833 р. в Києві було відкрито Імператорський університет Св. Володимира. Протягом першого навчального року в університеті діяв лише філософський факультет із двома відділеннями (історико-філологічним і фізико-математичним). З 1834 р. і впродовж різних періодів існування факультет називався спершу історико-філологічним, історико-філософським, історико-економічним та історичним [8, с. 70–71]. Початок діяльності факультету був безпосередньо пов'язаний з ім'ям першого ректора університету,

видатного науковця і громадського діяча М. Максимовича (1804–1873 рр.) [8, с. 96]. Зокрема, він був ініціатором заснування наукового альманаху «Киевлянин», де публікувалися статті на історичну тематику.

Склад викладачів на початку був змішаний: із Кременця переведено професорів поляків, до них приєдналися професори росіяни та німці [8, с. 86]. У 1838 р. польський рух призвів до тимчасового закриття університету і звільнення або переведення професорів і студентів польського походження. Число слухачів дуже скоротилося; половина кафедр спорожніла та була заміщена потім росіянами або німцями.

Для заміщення порожніх кафедр відрядили за кордон молодих людей і запросили викладачів педагогічного інституту й інших університетів. В університеті розпочалося нове життя, але обірвалося під впливом суворих заходів 1848 р. Кафедри знову спорожніли, число студентів обмежили. Гіршим був стан історико-філологічного факультету, де, наприклад, кафедра російської історії залишалася порожньою протягом 8 років [2; 3; 8].

Статут 1835 р. вніс зміни у структуру навчально-наукового процесу. Замість чотирьох відділень було організовано три факультети: філософський, юридичний і медичний. Філософський факультет, що складався із двох рівноправних відділень – історико-філологічного (словесності) та фізико-математичного (природничого), – охопив усі фундаментальні природничі та гуманітарні науки, перетворившись таким чином на найбільший навчальний підрозділ університету. Уперше формувалися кафедри російської історії, історії та літератури слов'янських мов і деякі інші [4]. Згідно зі Статутом 1835 р., на історико-філологічному факультеті були представлені такі кафедри: всесвітньої історії, російської історії, історії та літератури слов'янських нарід [4; 8].

За Статутом 1835 р. відділення словесних наук Харківського університету було об'єднано з відділенням фізико-математичних наук у межах філософського факультету (у 1842 р. філософський факультет було поділено на три відділення: історико-філологічне, фізико-математичне та природниче). 26 січня 1850 р. надійшло розпорядження про роз'єднання двох відділень філософського факультету (словесного та фізико-математичного) та про надання колишньому першому відділенню назви «історико-філологічний факультет». З такою назвою факультет проіснував до 1920 р., коли рішенням Наркомосвіти УСРР університети України були «реорганізовані» [5, с. 8].

Протягом 1840–1850-х рр. історико-філологічне відділення зазнало суттєвих структурних змін, викладацький склад поповнився низкою талановитих учених і педагогів. У 1842 р. було

створено кафедру російської історії, яку через чотири роки очолив видатний український історик М. Костомаров – засновник відомої «народницької» школи в українській історіографії. М. Костомаров плідно займався історією козацтва, повстань 20–30-х рр. XVII століття, підготував до друку кілька літописів. У цей же час одним із найкращих викладачів був професор російської історії П. Павлов. На кафедрі всесвітньої історії з 1849 р. почав працювати В. Шульгін, який читав лекції зі стародавньої та нової історії зарубіжних країн. Учений приготував низку підручників з історії стародавнього світу та середніх віків, нової історії Західної Європи. До творчого доробку науковця належить також перша історія Київського університету (1860 р.). У навчальному процесі професор В. Шульгін уперше запровадив семінарське заняття [8].

Від 1850 р. історико-філологічне відділення Університету Св. Володимира стало окремим факультетом, його першим деканом обрано професора І. Нейкірха. Проіснував історико-філологічний факультет аж до розформування Київського університету більшовиками в 1929 р. Із 60-х рр. XIX ст. Київський університет став найважливішим осередком історичної науки в Україні. Поява в його стінах молодого покоління істориків (В. Антонович, М. Владимирський-Буданов, М. Довнар-Запольський, М. Драгоманов, О. Левицький, І. Лужицький, Ф. Фортинський) сприяла науковій розробці найважливіших проблем історії України, стародавнього світу, західноєвропейських країн, слов'янських народів, історіографії, археології, джерелознавства, етнографії [8].

У дореволюційний період (за статутами 1863 та 1884 рр.) історико-філологічний факультет Харківського університету був представлений 11 кафедрами, кількісний склад викладачів коливався в межах 6–15 осіб, лише на початку XX століття їх кількість перевищила 20 осіб. Яскраві сторінки в історію факультету цього періоду вписали видатні вчені-історики: Д. Багалій, В. Бузескул, М. Дринов, Д. Зеленін, І. Нетушил, М. Петров, М. Сумцов, Ф. Шміт та інші [5, с. 8–9].

У дореволюційні роки на факультеті навчалися приблизно три тисячі осіб (це був найменш зачислений факультет), це пояснювалось значним навантаженням на студентів. У зв'язку із цим уже наприкінці 50-х рр. XIX століття постало питання про спеціалізацію на факультеті, але довгий час воно не мало практичного вирішення. Лише в 1870 р. факультет, відповідно до § 23 Статуту, запровадив спеціалізацію для студентів 3–4 курсів за трьома відділеннями, як-от: слов'яно-руське, класичне, історичне [9; 11]. Зауважимо, що вихованнями Харківського університету дореволю-

ційного періоду були такі видатні історики, як М. Костомаров і Д. Яворницький, М. Сухомлинов і В. Невський, а також багато інших.

Імператорський Новоросійський університет відчинив двері для перших здобувачів у 1865 р. у складі трьох факультетів – історико-філологічного, фізико-математичного та юридичного [10].

У липні 1871 р. відбулося розділення історико-філологічного факультету Харківського університету на відділи класичної філології, слов'яно-руської філології й історії. Спеціалізація проводилася після третього курсу, після того, як студенти прослухають загальні курси, обов'язкові для всіх трьох відділень. До загальних курсів належали: богослов'я, логіка та психологія, грецька та латинська мови, історія всесвітньої літератури, середньовіччя і європейської нового періоду, політична економія, історія російської літератури. Спеціальними для історичного відділення були: всесвітня історія стародавнього світу, середніх віків і нового часу, російська історія, історія слов'янських народів, церковна історія й історія філософії.

Отже, у 60–70-х рр. XIX століття в Харківському університеті за правилами розвитку інших університетів сформувався історико-філологічний факультет із кафедрами і певною структурою. Деяко по-іншому відбувався цей процес у Київському університеті. Новоросійський університет в Одесі теж мав історико-філологічний факультет, який організовувався на основі вже наявного досвіду інших університетів. Факультет складався з декана, професорів, приват-доцентів, лекторів і працівників навчальних допоміжних структур (кабінети, лабораторії тощо). Декан призначався попечителем навчального округу із професорів факультету і затверджувався міністром народної освіти терміном на 4 роки. Головний обов'язок декана – здійснювати нагляд за викладанням навчальних дисциплін. Колективним органом управління на факультеті були збори, які склалися з декана (голова) і всіх професорів. Окрім того, на них запрошувалися особи, які тимчасово виконували обов'язки штатних викладачів – для обговорення питань викладання (з дорадчим голосом) і для проведення іспитів, а також лектори, теж для проведення іспитів. Обов'язки секретаря факультету виконував один із професорів, обраний деканом за поданням ректора на 4 роки [3; 6; 7; 9].

Зазначимо, що навчальний рік в університетах ділився на два півріччя – семестри. Перший починався 20 серпня і тривав до 20 грудня. Правда, розпочати семестр у серпні не завжди вдавалось, він зазвичай починався у вересні. Другий семестр тривав із 15 січня до 30 травня. Перед початком навчального року кожний факультет складав один або кілька навчальних планів, у яких указувалися

науки, що підлягали вивченню студентами цього факультету, а також порядок їх вивчення.

Кожен професор був зобов'язаний присвячувати викладанню предметів своєї кафедри досить годин протягом тижня, зважаючи на шестигодинну норму. Останній також мав право читати лекції та проводити свої практичні заняття з інших предметів, якщо ж ці предмети належали до другого факультету, то мав бути дозвіл останнього.

Студент мав обрати один із затверджених планів вивчення предметів свого факультету, причому будь-які відхилення від нього допускалися лише з дозволу декана. Окрім того, він мав право слухати лекції на інших факультетах. Якщо той самий предмет викладався кількома викладачами, то студент міг слухати лекції і брати участь у практичних заняттях у того викладача, у якого він сам забажає. Чинне законодавство передбачало, що кожний факультет загалом і в особі окремих своїх викладачів «печется о полноте, последовательности и правильности преподавания факультетских предметов» [11; 12].

Основними формами навчання студентів були лекції та практичні заняття (семінарії) [11; 12]. В університетах працювало багато викладачів, які знали ораторське мистецтво та були популярні

серед студентів. Одним із таких був професор Харківського університету П. Гулак-Артемівський. Однак він не був ученим-дослідником, але його аудиторія завжди була переповнена.

Установлення радянської влади в Україні на початку 20-х рр. ХХ століття позначилося широкомасштабними експериментами у вищій освіті. Відбувалися зміни й у діяльності факультетів (факультетська система була знищена).

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що історичні факультети діяли з першого дня відкриття університетів досліджуваного періоду. Так, спочатку було словесне відділення, у складі якого були кафедри історичного профілю. З прийняттям Статуту 1835 р. в університетах був філософський факультет, що складався із двох рівноправних відділень – історико-філологічного та фізико-математичного. У другій половині ХІХ ст. в університетах сформувався історико-філологічний факультет, який передбачав кафедри й адміністративну структуру.

У перспективах подальших доробок убачаємо становлення та розвиток історичних кафедр в університетах Західної України (ХІХ–ХХ століття).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти на рубежі століть (спроба прогностичного аналізу). *Вища освіта України*. 2001. № 1. С. 15–18, 55–98.
2. Краткий очерк истории Харьковского университета. За первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. Багалей и др. Харьков : Тип. А. Дарре, 1906. 329 с.
3. Багалій Д. Вибрані праці. Харків : Вид-во НУА, 2004. Т. 3 : Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1 (1802–1815 гг.). 1151 с.
4. Багалій Д. Вибрані праці. Харків : Вид-во НУА, 2005. Т. 4 : Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 2 (1815–1835 гг.). 1004 с.
5. Історики Харківського університету : бібліографічний довідник (1905–2012 рр.) / О. Богдашина та ін. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 328 с.
6. Бузескул В. История Харьковского университета при действии устава 1884 г. (с 1884 до 1905). Харьков : Тип. ун-та, 1905. 89 с.
7. Бузескул В. Краткий очерк истории Харьковского университета в царствование Александра III (1881–1884). Харьков : Унив. тип., 1900. 45 с.
8. Владимирский-Буданов М. История Императорского Университета Св. Владимира. Киев : Тип. Императ. ун-ва Св. Владимира, 1884. Т. 1 : Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. 674 с.
9. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Харьков : Тип. «Печатное дело», 1908. С. 320–321.
10. Маркевич А. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета : историческая записка экстраординарного профессора А.И. Маркевича и академические записки. Одесса : Эконом. тип., 1890. 734 с.
11. Общий Устав Императорских Российских университетов 1863. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1863. № 8. С. 63.
12. Общий Устав Императорских Российских университетов 1884 г. Санкт-Петербург, 1884. 64 с.
13. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/fakuljtet> (дата звернення: 09.09.2022).
14. Університет. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.09.2022).

REFERENCES

1. Andrushchenko V. (2001). Osnovni tendentsii rozvytku vyshchoi osvity na rubezhi stolit (sproba prohnostychnoho analizu) [The main trends of higher education development at the turn of the century (attempted prognostic analysis)]. *Vyshcha osvita Ukrainy*. Vol. 1, pp. 15–18, 55–98 [in Ukrainian].
2. Bagalei D.I., Sumtsov N.F., Buzeskul V.P. (1906). Kratkii ocherk istorii Kharkovskogo universiteta. Za pervie sto let yego sushchestvovaniya (1805–1905) [A brief outline of the history of Kharkov University. In the first hundred years of its existence (1805–1905)]. Kharkov : Tip. A. Darre [in Russian].
3. Bahalii D.I. (2004). Vybrani pratsi [Selected works]. T. 3 : Opit istorii Kharkovskogo universiteta (po neizdannim materialam). Ch. 1 (1802–1815 gg.). Kharkiv : Vyd-vo NUA [in Russian].
4. Bahalii D.I. (2005). Vybrani pratsi [Selected works]. T. 4 : Opit istorii Kharkovskogo universiteta (po neizdannim materialam). Ch. 2 (1815–1835 gg.). Kharkiv : Vyd-vo NUA [in Russian].
5. Bohdashyna O.M., Butenko V.I., Marchenko S.R. (2012). Istoryky Kharkivskoho universytetu [Historians of Kharkiv University] (1905–2012 rr.). Kharkiv : KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
6. Buzeskul V. (1905). Istoryia Kharkovskogo universiteta pri deistvii ustava 1884 g. (s 1884 do 1905) [History of Kharkov University under the action of the Charter of 1884 (from 1884 to 1905)]. Kharkov : Tip. un-ta [in Russian].
7. Buzeskul V. (1900). Kratkii ocherk istorii Kharkovskogo universiteta v tsarstvovanie Aleksandra III (1881–1884) [A brief outline of the history of Kharkov University in the reign of Alexander III (1881–1884)]. Kharkov : Univ. tip. [in Russian].
8. Vladimirkii-Budanov M.F. (1884). Istoryia Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira [History of the Imperial University of St. Vladimir]. T. 1 : Universitet Sv. Vladimira v tsarstvovanie Imperatora Nikolaya Pavlovicha. Kiev : Tip. Imperat. un-va Sv. Vladimira [in Russian].
9. Istoriko-filologicheskii fakultet Kharkovskogo universiteta za pervie 100 let yego sushchestvovaniya (1805–1905) [Historical and Philology Faculty of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805–1905)]. Kharkov : Tip. “Pechatnoe delo”, pp. 320–321 [in Russian].
10. Markevich A.I. (1890). Dvadtsatipyatiletie imperatorskogo Novorossiiskogo universiteta : ist. zapiska yekstraordinarnogo professora A. I. Markevicha i akademicheskie zapiski [The twenty five of the Imperial Novorossiysk University : East. Note by the Extraordinary Professor A. I. Markevich and academic notes]. Odessa : Ekonom. tip. [in Russian].
11. Obshchii Ustav Imperatorskikh Rossiiskikh universitetov 1863 [General Charter of Imperial Russian Universities 1863]. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. № 8, p. 63 [in Russian].
12. Obshchii Ustav Imperatorskikh Rossiiskikh universitetov 1884 g. [The common charter of imperial Russian universities in 1884]. Sankt-Peterburg [in Russian].
13. Slovník ukraïnskoï movi [Dictionary of Ukrainian]. Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/fakuljtet> (Last accessed: 09.09.2022).
14. Universytet [University]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Last accessed: 19.09.2022).